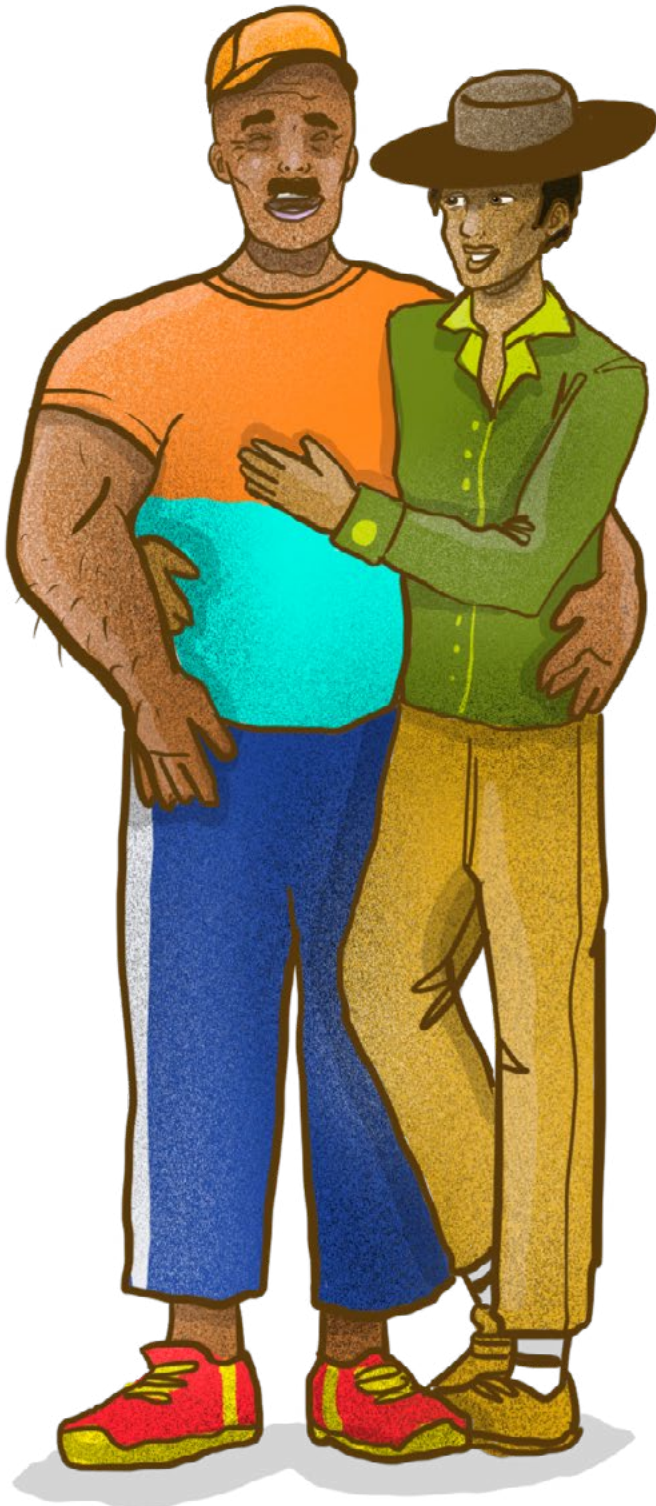


16
UKE

UNDERSVINGS- VEILEDER

SEX & POLITIKK



SEX OG POLITIKK UNDERVISNINGSVEILEDER

1 OAHPISTEAPMI

Dát lea bagadus oahpponeavvui 'VAHKKU 16: Seksuála dearvvašvuohta ja mielborgárvuohta' (dán rájes Vahkku 16). Bagadusas leat min buoremus cavgileamit ja rávvagat dasa mo oahpahit seksualitehta birra. Oahpponeavvu ulbmil lea ahte nuorat ohppet ja smihttet daid norpmaid birra mat váikkuhit sidjiide ja sin juohkebeaivválaš dillái.

Seksualitehtaoahpahuš lea mielde oahppoplánabuktosis. Ollislaš oahpahuš rupmaša, identitehta ja seksualitehta birra sáhtta maid leat mielde eastadeamen givssideami ja ovddideamen loaktima, geahča oahpahušlága. Seksualitehtaoahpahuš lea dovdduidečuohcci fáddá, ja sáhtta leat eanet hástaleaddjin go oahpahit dakkár fáttáid go geografija dahje Ibsena čállošiid birra. Danne mii rávvet vuos lohkat dán bagadusa ovdalگو váldá atnui oahpponeavvu.

2 OAHPPONEAVVU BIRRA

Oahpponeavvus leat vihtta filmma, dasa gullevaš bargobihtáiguin. Filmmat čájehit go iešguđet olbmot hállet seksualitehta, norpmaid, identitehtat ja ráhkisvuođa birra. Das lea maid liekkadanbargobihtá norpmaid birra, mainna mii rávvet álgit jus oahppit eai dovdda doahpaga. Dán bargobihtá sáhtta áinnas geavahit liekkadeapmin juohke bargobihtái, aktiveren dihtii ohppiid ovdamáhtu norpmaid birra.

FÁGAIDGASKASAŠVUOHTA JA OAHPPOPLÁNA

Vahkku 16 ollašuttá mángga gealbomihtu fágaidgaskasaš fáttáin *demokratiija ja mielborgárvuohta* ja álbmotdearvvašvuohta *ja eallimahálddašeapmi*. Fágaidgaskasaš fáttás *demokratiija ja mielborgárvuohta* boahtá ovdan ahte "oahppit galget háhkat máhtu ja gálggaid nu ahte sáhttet dustet hástalusaid demokrátalaš prinsihpaid vuođu". Go geavahit Vahku 16, de besset oahppit háhkat dakkár gálggaid go norbmakritihkalaš jurddašeami, oahppat giedahallat oaivilerohusaid ja doahttalit sierramielalašvuođaid. Seksualitehta ii leat dušše dat maid mii dahkat priváhta, muhto juoga mii maddái čatnasa kultuvrii ja servodahkii. Mielborgárvuođa praktiseren lea jierpmálaš dannego mii dahkat dan ovttas eará mielborgáriiguin.

Demokratiija ja mielborgárvuohta lea fágaidgaskasaš fáddá, ja dát oahpponeavvu doaibmá bures fágaidgaskasaš bargui. Oahpponeavvu čatnasa earret eará servodatmáhtu, dárogela ja ROEE gealbomihtuide. Dan sáhtta geavahit fágaidgaskasaš bargui buot fágain, ja álkit heivehit iešguđet prográmmafágaide.

3 VUOĐDOPRINSIHPAT

Oahpponeavvu lea vuođduduvon golmma vuođdoprinsihppii, maid birra sáhtat lohkat eanet dás:

- **NORBMAKRITIHKALAŠ:** Dat ahte oahpponeavvu lea norbmakritihkalaš, mearkkaša ahte dat lea kritihkalaš dálá norpmaide. Hárjehallan jurddašit norbmakritihkalaččat šaddá oassin das ahte nannet iežas mielborgárvuođa. Norbmakritihkalaš doaibman mearkkaša earret eará bidjat vuođđun ahte mis leat mángga iešguđet vuogi mo doaibmat nieidan ja gándan. Mii háliidit čájehit ahte seksualitehta lea mánggadáfot, ja ahte dat lea posiitiiva. Go mii leat norbmakritihkalaččat, de lea midjiide vejolaš luvvet iežamet dakkár norpmain mat hedjonahttet ja vealahit, ja mis lae eanet friijavuohta beassat eallit nu mo mii háliidit.
- **POSITIIVALAŠVUOHTA.** Positiiva seksualitehtaoahpahuš mearkkaša bidjat vuođđun ahte seksualitehta lea oassi eallimis. Árbevirolaš seksualitehtaoahpahuš lea geahččalan deattuhit dávdmaid ja áhpehisvuođa eastadeami, ja uhcit deattuhan dan mii duođaid čilge eatnašiid seksualitehta; dat mii lea posiitiiva. Dovddut, itimitehta, návddašeapmi ja sáhkkiiuvuohta.
- **NUORAT GELBBOLAŠ DOAIMMAHEADDJIN.** Seksualitehta čatnasa kultuvrii dainna lágiin ahte dat ovdána dađi mielde go birrasa servodat ovdána. Oahpponeavvu bidjá vuođđun ahte nuorat leat iežaset eallima áššedovdit. Áigumuš bargobihtáiguin lea vuosttažettiin álkidahttit smiehttama ja gulahallama. Viidáseappot lea áigumuš ahte nuorat galget ovddidit ja nannet iežaset iehčanasvuođa servodagas.



4 CAVGILEAMIT OADJEBAS OAHPAHUSSII

Dehálaš lea ásahtit buriid rámmaid oahpahussii vai seksualitehtaoahpahuš dovdo oadjebassan ja ahte das lea ollu maid oahppá. Vuolábealde sáhtát lohkat oasi min buoremus cavgilemiin dasa.

Oadjebas seksualitehtaoahpahuš álgá oadjebas oahppanlanjain. Oadjebas oahppanlanja lea lanja mas oahppit vásihit oadjebasvuoda gaskaneaset, buktet gažaldagaid ja smihttet ovttas. Mii fertet láchčit oahpahuš nu ahte ohppiid oainnut doahttaluvvojit, seammás go mii eat dohkket givssideaddji dahje vealaheaddji cealkámušaid. Dakkár cealkámuš sáhtta doaibmat vejolašvuohtan iskat gos dat jurdagat ja guottut bohtet, ja mo mii sáhttit eastadit ahte dat dovddahuvvojit. Dat sáhttet ovdamearkka dihtii leat fuotnáneaddji dahje ovdagáttolaš kommeanttat sohkaheali, čearddalašvuoda, oskku, seksualitehta, rupmaša dahje identitehta birra.

Jus oahppi dovddaha rasisttalaš guottuid, de ferte dahkat čielggasin ahte dat lea aiddo nu: rasisttalaš. Dan ferte dohkkehit nu mo dat lea, sihke son gii dan lea dovddahan muhto maiddái son gii leat vuostáiváldi – ii leat «dušše» heajos láhtten, muhto dakkár dihto láhtten mii váikkuha dihto láchkai. Dan sáhtta dahkat seammás go suodjala su gii dovddaha cealkámuša, dainna lágiin ahte deattuhit ahte cealkámuš lea rasisttalaš, ii ge dat ahte *olmmoš* lea rasisttalaš. Jus bohtet vaššicealkámušat luohkkálanjas, de lea du bargu oahpaheaddjin čielggasmahttit ahte dat rihkku luohká njuolggadusaid, muhto sáhtta leat vuogas háleštit dainna ohppiin maŋŋá guovttá gaskka ja čilget manne dat lea nu.

Oahpahušlága vuodul lea mis skuvlla oahpaheaddjin geatnegasvuohta váldit liige ovddasvástádusa dain ohppiin geat leat erenoamáš rašit ovdamearkka dihtii seksuála soju, sohkahealdovddaheami dahje doaibmanávccaid ektui.

A SOSIÁLA ŠIEHTADUSAT

Sáhtta ovdamearkka dihtii várret áiggi dasa ahte ásahtit «oadjebas lanja», ja ovttas hábmet muhtun sosiála šiehtadusaid. Mii evttohit dákkár sosiála šiehtadusaid:

- Mii geiget gieđa go áigut dadjat juoidá
- Mii eat geavat goassege iežamet dahje earáid ovdamearkan, muhto hállat oppalaččat.
- Mii eat fuonáš iežamet dahje earáid olggobealde luohkkálanja
- Mii eat cuiggot earáid gažaldagaid ja kommeanttaid
- Mii gudnejahttit guhtet guoibmámet – maiddái go mii eat leat ovttaoavvilis
- Jus muhtun vásiha oahpahuša váttisin, de lea lohpi guođdit lanja.

B RÁHKADIT SÁTNELISTTA

Nubbi vuohki mo ásahtit oadjebas lanja, lea šiehtadit guđe sániid sáhtta geavahit oahpahušas. Dan sáhtta dahkat ovttas ohppiiguin – galgá go dadjat penis, cissasággi, vuolledábit vai juoidá áibbas eará? Daddjojuvvo go seksa, narggašit dahje ráhkistit? Go lea mearridan vokabulára ovdalga álggaha oahpahuš, dahje go dan čielggada ovttas ohppiiguin, de sáhttet muhtun sánit dovdot uhcit heahpadin ja váralažžan.

Go ihtet sánit maid oahppit eai dovdda, galggat čállit daid távvalii ja geavahit áiggi dasa ahte hállat sániid birra. Váttis lea smiehttat sosiála čuolmmaid birra dahje etihkalaš gažaldagaid birra jus ii dieđe sihkarit maid sátni mearkkaša.

C DIEHTOJUOHKIN OVDDALGIHTII

Muhtun oahppit sáhttet vásihit seksualitehtaoahpahuš eahpedorvolažžan dahje váttisin. Sivvan sáhtta leat eahpevissivuohta das mas lea sáhka oahpahušas, ja mii galgá dáhpáhušat diimmus. Mii sáhttit uhcidit dán eahpevissivuođa go mitalit čielgasit mii galgá dáhpáhušat, mii galgá leat fáddán, ja guđe vuordámušat mis leat ohppiid oassálastimii. Mii mitalit álo ovddalgihtii jus áigut čájehit álás rupmašiid, dahje hállat váttes fáttáid birra nugo illastemiid birra.



BUORIT ČUOGGÁT MAID GALGGAT MUITIT OVDALGO MANAT DIIBMUI

A FÁTMMASTEADDJI OAHPAHUS

Min bargun lea oahpahit seksualitehta birra, eat ge navdit maidege ohppiid seksualitehta birra. Eat ge galgga navdit ahte muhtun seksualitehtavuohki lea eanet riekta go nubbi. Mii geat oahpahit, galgat leat rahpasat ja geavahit fátmasteaddji giela, vai seksualitehtaoahpahus dovdo guoskevažžan buohkaide, ii ge dušše eanetlohkui. Álkes, muhto beaktillis vuohki dás lea geavahit dakkár dadjanvugiid go «sii min gaskkas» – ovdamearkka dihtii dadjat «sii min gaskkas geat leat tránsat» dan sajis go dadjat «sii geat leat tránsat». Dehálaš lea maid muitit ahte sis min gaskkas geat háliidit vuordit seksain, ovdamearkka dihtii oskku dahje dearvvašvuodáhástalusaid geažil, maddái lea seksualitehta, ja sis lea seamma vuogatvuohka máhttui seksa ja seksualitehta birra go eará ohppiin.

Ovdagáttut leat juoga mat mis leat buohkain – danne lea dehálaš smiehttat dan birra mo mii hállat daid joavkkuid birra madda mii ieža eat gula. Ale goassege geavat luohká ovdamearkan, ja garvve bivdimis muhtumiid geat gullet unnitlohkoavkkuide, čilget sin kultuvrra, oskku, seksualitehta dahje sohkaheali.

B MÁHTTIT BIVDIT ÁNDAGASSII

Oahpaheaddji áigumuš ii álo dávis dasa maid oahppit fihtejit. Jus bohciidit boasttuádejumit, de lea dehálaš murdilastit ja doaibmat rabasin. Jus meaddá, de lea vuogas dadjat: dás mun medden, dahje: dadjen boastut. Fuomáš ahte oahppit sáhttet oahpahit dutnje ođđa áššiid. Dakkár oahpahus lea ovddiduvvon vuohkin mo ávžžuhit guorahallat váttis áššiid oktasaččat, mas oahpaheaddji ja oahppit smiehttet ovttas. Jurdda ii leat ahte oahpaheaddjis galgá leat fásihtta.

C UNOHISVUODAPEDAGOGIHKKA JA VÁTTES DIGAŠTALLAMAT

Oahpaheaddji sáhtta ballat ahte čuožžilit hui unohis dililit luohkkálanjas go galgá oahpahit dakkár fáttáin maid muhtumat vásihit erenoamáš raššin. Mii háliidit dábálaččat garvit unohisvuoda, ja geassádit das go dat dáhpáhuvvá. Go mii baicce iskat unohisvuoda go dat čuožžila, de sáhttit oažžut čiekŋalat áddejumi iežamet ja earáid oainnuin. Mihttun šaddá de ahte eat garvve unohisvuoda, muhto oahppat mo dan gieđahallat. Vuohkin mo dustet unohisvuoda, lea dovddastit ahte dat lea das: «dál dovddat ahte mii leat hálešteamen man nu birra mii boktá dovdduid mángasiin dás. Dat sáhtta vásihuvvot unohassan, muhto eat go mii geahččal bissut das veaháš ja iskat guhtet guimmiideamet oainnuid».

Dattetge ii leat álo ulbmilaš digaštallat dievasluohkás. Ohppiin lea iešguđet vuolggasaddji digaštallamii, dannege sis leat iešguđet smiehttandásit, ovddalgihtii máhttu, fágalaš dássi ja rávisvuohka dovdduid ektui. Jus digaštallan spiehkasta, de lea dehálaš dan fuobmát ja loahpahit digaštallama. Dan sáhtta dahkat čuovvovaš vugiiguin:

- Mu mielas dát digaštallan spiehkasta veaháš, eat go mii máhca dán gažaldahkii?
- Muiet njuolggadusaid (sosiála šiehtadusaid), mii galgat čuovvut daid njuolggadusaid, mun oainnán dál ahte mii eat daga dan (deattut «mii» ale geavat «dii»).
- Dovddahit ahte dát lea dakkár fáddá man sáhtta leat váttis digaštallat

D SKUVLLA JA RUOVTTU OVTTASBARGU

Sáhtta leat vuogas dieđihit váhnemiidda goas ohppiin galgá leat seksualitehtaoahpahus. Váhnemat dáidet vásihit ahte sin mánat bohtet ruoktot dakkár gažaldagaiguin madda sis eai álo leat vástadusat, ja dakkár diliin lea áibbas ortnegis dadjat ahte mii eat dieđe. Jus váhnemiin leat eahpádušat seksualitehtaoahpahussii, de sáhtta leat vuogas čujuhit oahppoplánii ja álggahit digaštallama manne lea dehálaš ahte nuorain lea seksualitehtaoahpahus skuvllas¹. Neahttasiiddus vahku6.no lea maid diehtuojohkinčálus váhnemiidda.

1 <https://en.unesco.org/news/why-comprehensive-sexuality-education-important>



5 OSKU

Vahkku 16 sisttisoallá bargobihtáid mat sáhttet vuolggahit digaštallama oskku birra. Muhtun oahpaheaddjit eai leat oadjebasat digaštallat dakkár oskku birra man eai dovdda. Ii leat dárbu oahpásmuvvat oskuvaš teavsttaide vai digaštallamat leat ulbmillaččat, nu guhká go dus lea doarvái máhttu bearráigeahččat ahte digaštallan addá oahpu ii ge leat dubmejeaddji. Das lea dehálaš muitit ahte áddejupmi oskkus lea oktagaslaš. Dehálaš lea muitit oskuvaš gullevašvuoda mánggadáfotvuoda. Isláma oktavuodas leat stuorra erohusat oskku áddejumis ja geavadis. Dattetge lea dehálaš fuomášit boasttuáddejumiid oskkuid birra, ja álkiduvvon, stereotipa oainnuid.

Ovdamearkan dasa lea dakkár oaidnu ahte oskuvaččat atnet onaniija suddun. Dat sáhtta leat erenoamáš dehálaš ohppiide geat gullet oskuvaš unnitlohkui. Dán ohppiidjovkui lea dehálaš ahte luohkkálatnja ii šatta dakkár báikin mas sii dovdet ahte sii fertejit bealuštit iežaset oskku.

Jus bohciida digaštallan luohkkálanjas, de lea dehálaš áddehit ohppiide ahte duohtavuohta ii gula dušše ovttá jovkui. Oahpaheaddji bargun lea jođihit digaštallama, ja geavahit vejolašvuoda oahpahit mo gulahallan sáhtta leat gudnejahtti ja mas guldala earáid oainnuid.